

dr. Albert Halász

Tiskarna Wellisch v Monoštru in njeni slovenski tiski

V zgodovini tiskarstva in založništva je druga polovica 19. stoletja tudi v Železni županiji prelomna, saj se zaradi sproščanja zakonskih omejitev tiskarskih storitev in založništva, nedvomno tudi zaradi povečanega povpraševanja za tiskarskimi izdelki zaradi gospodarskega razvoja regije, pojavi vedno več tiskarjev, ki s svojimi izdelki, bodisi drobnimi tiskovinami ali knjigami, koledarji, časopisi, ponujajo raznovrstne izdelke raznim uradom, podjetjem in prebivalcem nasploh. Prva izmed tiskarskih družin v Monoštru je bila družina Wellisch,¹ ki je znana po tem, da je ob pretežno madžarskih in nekaj nemških natisnila tudi več slovenskih knjig in prvi koledar v prekmurščini – Dober Pajdás Kalendárium. Tega je tiskala več kot dve desetletji.

Knjigovez Béla Wellisch iz Sombotela je v časniku A Hon,² ki je izhajal v Budimpešti, omenjen že leta 1879, ko je na takratni največji državni razstavi v Székesfehérváru prejel bronasto medaljo v kategoriji tiskarjev in založnikov, najverjetneje za kakšen svoj izdelek. Predvidevamo, da gre za očeta Béle Wellischa ml., ki se omenja šele nekoliko pozneje, na lastnih tiskih in v raznih časopisih od leta 1893.³ Verjetno je za slo-

1 Kuntár, str. 680.

2 A székesfehérvári kiállításán kitüntetettek névsora v A Hon, 4. julij 1879, št. 161, str. 2.

3 Npr. Jegyzőkönyv a magyar könyvkereskedők egylete választmányának 1893 július 17-én tartott üléséből v Corvina, 20. julij 1893, št. 20, str. 1., Bizományos változtatás v

ves tiskarne zaslužen mlajši Wellisch, ki je poskrbel za razcvet te družinske dejavnosti. Podatki pričajo o tem, da so obrtno dovoljenje pridobili leta 1892 pod številko 10020,⁴ najverjetneje Wellisch starejši.⁵ Murskosoboški tednik Muraszombat és vidéke (Murska Sobota in okolica) 27. novembra 1892 objavi kratko vest, da bo Béla Wellisch ml. v Monoštru odprl trgovino s knjigoveznico in papirnico,⁶ ter nato 25. decembra istega leta res navajajo, da je trgovina Béle Wellischa ml., sina sombotelskega Béle Wellischa, začela obratovati.⁷ V slabem letu po pridobitvi dovoljenja za tiskarsko dejavnost so odprli še tiskarno in pričeli s tiskanjem raznovrstnih tiskovin, tudi knjig.⁸ Kot poroča 20. julija 1893 Corvina, list društva madžarskih knjigotržcev, je bil Béla Wellisch ml. iz Monoštra v društvo madžarskih knjigotržcev sprejet 17. julija 1893.⁹ V časopisu Corvina je 30. januarja 1895 objavil tudi oglas, da kupuje knjige oz. po možnosti celotno knjižnico za novo izposojevalnico knjig, torej neke vrste knjižnico strankam, ki jo je želel vzpostaviti.¹⁰

Ni znano, kakšno je bilo poslovno oz. družinsko sodelovanje med očetom in sinom, vsekakor pa lahko predpostavljamo, da sta nekaj časa delala skupaj.¹¹

Corvina, 10. januar 1894, št. 1, str. 4, Egy újonnan berendezendő ... v Corvina, 30. januar 1895, št. 3, str. 12. ipd.

4 Kuntár, str. 680.

5 Kozar 1999, str. 3.

6 Vegyes rövid hírek v Muraszombat és vidéke, 27. november 1892, št. 48, str. 3.

7 Szt-Gotthárdról ... v Muraszombat és vidéke, 25. december 1892, št. 52, str. 4.

8 Kuntár, str. 680.

9 Jegyzőkönyv a magyar könyvkereskedők egylete választmányának 1893 július 17-én tartott üléséből v Corvina, 20. julij 1893, št. 20, str. 1.

10 Egy újonnan berendezendő ... Corvina, 30. januar 1895, št. 3, str. 12.

11 Kuntár, str. 680.

Mati, z dekliškim imenom Katalin Steindl, je umrla 9. novembra 1916 kot vdova v starosti 76 let.¹²

2. maja 1897 natisne v Muraszombat és vidéke, ki ga v tistem obdobju tiska prav on in od 23. maja 1897 celo nekaj časa ureja, večji oglas,¹³ ki ga večkrat ponovi in s katerim je oglaševal svojo ponudbo, med drugim tudi nabavo vseh možnih knjig in dnevnega časopisja, revij, pisarniškega materiala, pisal, kuvert, dopisnih listov in seveda vseh vrst tiskovin, kot so ceniki, vabila, zaročne kartice, računi, vizitke idr. 18. julija 1897 naznani, da bo v Murski Soboti odprl poslovalnico s svojimi storitvami.¹⁴ O njegovi razvejani dejavnosti priča tudi članek z dne 8. avgusta 1897, ki vabi na prestižno potovanje na svetovno razstavo v Pariz. Prijave je bilo možno oddati pri njem.¹⁵

Tudi na ohranjenem računu s 5. marca 1918, ki ga je izdal kraljevemu notarju dr. Viktorju Szontaghu iz Vasvára (Železnograd) za tisk 200 fasciklov, prav tako vidimo, da ni zamudil priložnosti za oglaševanje svojih storitev. Pod imenom izdajatelja računa Béle Wellischa je navedena vsa takratna njegova dejavnost: prodajalna knjig, glasbenih del, glasbil, papirnica, električna tiskarna, knjigoveznica, skladišče krajevnih in upravnih tiskovin, dobava tiskovin madžarske kraljeve pošte. Na koncu je njegov pečat in nek podpis.¹⁶

12 Vas Megyei Levéltár, gyászjelentések.

13 Wellisch Béla Szt-Gotthárdon v Muraszombat és vidéke, 2. maj 1897, št. 18, str. 4.

14 Fiók-üzlet v Muraszombat és vidéke, 18. julij 1897, št. 29, str. 2.

15 Budapest–Párizs v Muraszombat és vidéke, 8. avgust 1897, št. 32, str. 3.

16 Verjetno pp Németh. www.library.hungaricana.hu, Kereskedelmi és vendéglátóipari számlák. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest. Számlák - 5. doboz, VEGYES ANYAG. Wellisch Béla, könyv-, zenemű-, hangszer- és papírkereskedés, Szentgotthárd, 1918.

Tiskarno so na začetku 20. st. elektrificirali, leta 1905 je imela 5 zaposlenih in enega vajenca, 1912 pa 15-člansko osebje. Če k temu prištejemo še knjigoveznico in zaposlene v papirnici in knjigarni, lahko vidimo, zakaj so bili ena najpomembnejših tiskarn v županiji.¹⁷ Danes poznamo več kot sto njihovih ohranjenih izdelkov, prav gotovo pa jih je bilo dosti več. Večino tiskov v prekmurščini hrani Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota, nekatere so dostopne tudi na svetovnem spletu.¹⁸ Razen predstavljenih v katalogu poznamo še npr. molitvenik na 31 straneh v prekmurščini z naslovom Krizsna pout na XIV. Stácie ali Posztojaliscsa razdeljena iz leta 1924, ki jo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, in A vértetű ... Krvava vűs. A muraszombati gazdasági fiókegylet kiadványa iz leta 1899, ki jo hranijo v Országos Széchényi Könyvtár v Budimpešti. Natisnjeno knjigo z naslovom Szrcé Jezus. Molitvena i peszmena kniga Antona Števaneca je takratna cerkvena oblast, kakor o tem pišejo Novine 24. 6. 1917 prepovedala: »Prepovedana molitvena knjiga. V Monoštri od Wellischa izdano molitvena knjigo „Srce Jezuš“, je cerkvena oblast ne potrdila. Zato ka se več reči najde v njej proti pravoy veri i ešče nedostojne reči, je vsakomi katoličanci ostro prepovedano, ka bi jo za knigo molitveno meo. (Poleg odpiska od szombathelyske cerkvene oblasti pod št. 2978. I. 1916. danoga.)«¹⁹ Ne poznamo nobenega ohranjenega izvoda te izdaje.

Toda kakor izvemo iz uradnega glasila kraljevega ministra za gospodarsko dejavnost Központi Értesítő 13. aprila 1922, postane tiskarna javna delniška družba,

K_78.287.1.

17 Kuntár, str. 681.

18 Dober Pajdás Kalendárium 1899–1922, Digitalna knjižnica Slovenije (dLib.si).

19 Prepovedana molitvena knjiga, Novine, 24. junij. 1917, št. 25, str. 2.

in sicer zato, ker je lastnik podjetja Béla Wellisch 6. decembra 1919 preminil. Lastništvo podjetja je prešlo na njegovo vdovo Béláné Wellisch, z dekliškim imenom Anna Hauer, ter na mladoletni hčerki Julianno Wellisch in Rózsiko Wellisch, na »knjigovezce, knjigotržce ter tiskarje knjig iz Monoštra«. Za zastopanje družbe je kot lastnica bila upravičena vdova tiskarja. Vodja podjetja Vilmos Németh pa je ostal pp. (per procura, op. a.), samostojni vodja podjetja po pooblastilu.²⁰ Kot vodja in pooblaščenec ga je leta 1925 zamenjal Gyula Paulovits,²¹ saj je Németh po 27 letih dela v tiskarni in 12 letih vodenja tiskarne Wellisch odprl lastno podjetje.²² Očitno je tiskarna Wellisch na začetku gospodarske krize in zaradi nove konkurence²³ bankrotirala.²⁴ Tiskarno je leta 1930 po pobotu z upniki odkupil prav Németh.²⁵ Tiskarna Wellisch je od 1907²⁶ delovala v ulici Ferenca Deáka,²⁷ nato se je med leti 1925–1930²⁸ preselila na trg Széll Kálmán, tu je na pročelju nekaj časa še ostal napis Wellisch.²⁹ Danes je to nadstropna

20 Wellisch Béla. Szentgotthárd, Központi Értesítő, 13. april 1922, št. 15, str. 310.

21 Wellisch Béla. Szentgotthárd, Központi Értesítő, 3. decembra 1925, št. 49, str. 1090.

22 Körlevél helyett! Corvina, 16. avgust 1925, št. 33, str. 148.

23 Kuntár, str. 683.

24 Csődönkívüli kényszeregyezségek v Budapesti Közlöny, 31. december 1929, št. 298, str. 5., Csődönkívüli kényszeregyezségek v Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 31. december 1929, št. 298, str. 8.

25 Wellisch Béla utóda Németh Vilmos v Corvina, 27. julij 1930, št. 30, str. 165.

26 Kozar 1999, str. 3: Béla Wellisch starejši je leta 1907 kupil hišo žene zdravnika dr. Stojka Viktorja št. 72/b pri stari mestni hiši. Tu je bila tiskarna, knjigovoznica in knjigarna.

27 Szilágyi 1981, str. 560.

28 Kuntár, str. 683.

29 Vidna na fotografiji, Szentgotthárdi Honismereti Klub, Wellisch-nyomda.

stavba in v njej deluje pošta. Po smrti Németha leta 1944 tiskarna preide v last Lászla Plessingerja in tam ostane vse do nacionalizacije leta 1949.³⁰

Béla Wellisch ml. je bil spoštovan meščan Monoštra. Bil je podjetnik, tiskar, založnik in urednik, celo podžupan, član šolskega sveta, poveljnik gasilcev, član mnogih društev, dobrotnik in podpornik revnejših slojev prebivalstva.³¹ Vse to kaže na to, da je družina bila dobro situirana ter da je v svojem razcvetu in na vrhuncu dejavnosti uživala velik ugled v mestu.

Ob pregledu Wellischevih tiskov v slovenskem jeziku zasledimo prvo knjigo iz leta 1895, samo nekaj let po pridobitvi obrtnega dovoljenja. Med izdelki tiskarne so tako verske vsebine raznih veroizpovedi, posvetne vsebine, kakor tudi prvi koledar v prekmurščini. Dober Pajdás Kalendárium je od leta 1899 do 1922 nastajal prav v tej tiskarni, nato so koledar tiskali v Murski Soboti.

Viri³² govorijo tudi o tem, da je 1. decembra 1920 Béla Wellisch za potrebe slovenskega prebivalstva v Porabju začel izdajati časopis Domovina, Meszecsne novine za szlovenszki národ, kar pa Béla Wellisch ml. zagotovo ni mogel biti, saj je 1919 umrl. Prva številka je tudi sicer izšla 15. novembra 1920, zadnja znana pa 1922 z oznako september–oktober. Odgovorni urednik je bil Sándor Mikola, pozneje naveden tudi kot založnik, časopis pa so tiskali v tiskarni Viktorja Hornyánszkyja v Budimpešti. Menda zaradi tega, ker tiskarni Wellisch ni bilo gospodarno investirati v svinčene črke s slovenskim znakovnim naborom zaradi majhnega števila prebivalcev in posledično majhne

30 Kuntár, str. 681.

31 Prav tam.

32 Kuntár, str. 687.

naklade.³³ Od prve številke do konca leta 1921 na zadnji strani spodaj zasledimo le, da naročnino sprejema tudi knjigovez Béla Wellisch v Monoštru, ki pa ni mogel biti starejši Wellisch, saj je njegova žena umrla 1916, kot vdova.

Knjige so tiskane večinoma na papirju slabše kvalitete, z navadnimi, tankimi ovojnici, spete s kovinskimi sponkami. O tem priča tudi zob časa, ki je marsikatero dodobra načel, predvsem tiste z večjo kislostjo papirja, zaradi česar se listi drobijo in razpadajo. Nekatere izdaje pa so bile izdelane tudi bolj razkošno. Ali so jih vezali na nit v svoji knjigoveznici ali so bile vezane naknadno kje drugje, ne vemo zagotovo. Nekatere platnice so za tisti čas zelo bogato izdelane, npr. vezane v usnje z vogalniki, s sponko oz. z verižico za zapiranje, vezane v platno ali s kovinsko obrobo bogato okrašene s slonovino, z emajlirano vdelano sliko in s pozlačenimi ornamentami.

Časopisni viri, druga periodika

Budapesti Közlöny:

Csődönkízüli kényszeregyezségek, 31. 12. 1929, št. 298.

Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője:

Csődönkízüli kényszeregyezségek, 31. 12. 1929, št. 298.

Corvina:

Jegyzőkönyv a magyar könyvkereskedők egylete választmányának 1893 július 17-én tartott üléséből, 20. 7. 1893, št. 20.

Bizományos változtatás, 10. 1. 1894, št. 1.

Égy újonnan berendezendő ..., 30. 1. 1895, št. 3.

Körlevél helyett! 16. 8. 1925, št. 33.

Wellisch Béla utóda Németh Vilmos, 27. 7. 1930, št. 30.

A Hon:

33 Prav tam.

A székesfehérvári kiállításon kitüntetettek névsora, 4. 7. 1879, št. 161.

Muraszombat és vidéke:

Vegyes rövid hírek, 27. 11. 1892, št. 48.

Szt-Gotthádról ..., 25. 12. 1892, št. 52.

Wellisch Béla Szt-Gotthárdon, 2. 5 1897, št. 18.

Fiók-üzlet, 18. 7. 1897, št. 29.

Budapest–Párizs, 8. 8. 1897, št. 32.

Novine:

Prepovedana molitvena knjiga, 24. 6. 1917, št. 25.

Központi Értesítő:

Wellisch Béla. Szentgotthárd. 13. 4. 1922, št. 15.

Wellisch Béla. Szentgotthárd. 3. 12. 1925, št. 49.

Arhivski vir

Arhiv Železne županije, osmrtnice. http://www.vaml.hu/upload/2010_03/02/126751090718574934/gyaszjelentések.pdf

Spletni vir

Szentgotthárdi Honismereti Klub, Wellisch-nyomda.

<https://honismeret.com/kultur%C3%A1lis-%C3%B6r%C3%B6ks%C3%A9g/84-wellisch-nyomda>

Drugi viri

Kozar, Marija: Slovenske knjige iz Monoštra. Porabje, 18. 11. 1999, št. 23, str. 3.

Kuntár, Lajos: A közművelődés lehetősége és alakulása. In Kuntár, Lajos –Szabó, László (ur.): Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, 1981.

Szilágyi, István: A városkép alakulása az 1800-as évektől. In Kuntár, Lajos –Szabó, László (ur.): Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, 1981.

